

Національна  
академія наук України

Інститут  
української археології та джерелознавства  
імені М.С.Грушевського



МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ  
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES



Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

---

# Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

---



## ТВОРИ у 50 томах

### Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова  
Любомир ВІНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ  
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО  
Омельян ПРІЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

### Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор  
Ярослав ДАШКЕВИЧ — заст. головного редактора  
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар  
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ  
Сергій БЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ  
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК  
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО  
Руслан ПИРИГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК  
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК

---

---

# Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

---



Том 6

Серія  
ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ ТА РОЗВІДКИ  
(1895–1900)



**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ**  
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ  
ВИДАВНИЦТВО  
«СВІТ»  
2004

ББК 63.3 (4 УКР)  
Г91

*Видано за підтримки Президента України  
на замовлення Державного комітету  
телебачення і радіомовлення України  
за Програмою випуску  
соціально значущих видань*



*Затверджено Вченою радою  
Інституту української археографії та джерелознавства  
імені М.С.Грушевського НАН України*

Упорядник Мирон КАПРАЛЬ  
Передмови — Я.ДАШКЕВИЧ, М.КАПРАЛЬ

Автори коментарів: М.Бандрівський, С.Білокінь, В.Брехуненко,  
М.Капраль, Я.Книш, П.Кулаковський, О.Мельник,  
Я.Мельник, Ю.Мицик, О.Моця, С.Панькова,  
О.Русина, А.Тимошенко



**Видавництво "Світ"**

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6  
ISBN 966-603-367-4 (т. 6)

- © Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, 2004
- © Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2004
- © Передмови Я.Дашкевич, М.Капраль, 2004
- © Коментарі, автори, 2004

---

РОЗДІЛ I

---

АРХЕОГРАФІЧНІ  
ПУБЛІКАЦІЇ, ПЕРЕДМОВИ



## ПЕРЕДМОВА ДО т. XX “РУСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ”]

В сім томі, як обіцяли, подаємо переклад праці д. Шульгіна “Очерк Колиивщини по неизданным и изданным документам 1768 и ближайших годов”, друковану в часописі “Киевская старина”, 1890 р. (кн. II—VIII), і видану потім осібною книжкою — відбиткою (Київ, 1890, с. 209). Разом взявши, розвідки, подані в сих двох томах “Руської історичної бібліотеки” — XIX і XX можуть познайомити читача з народними рухами на Україні-Русі XVIII в., в їх ріжних проявах і заступити до певної міри монографію, яка дала б загальний образ сих рухів, бо такої дотепер не має наукова література. Спеціально для найбільш грандіозного з сих рухів — руху 1768 р., званого Коліївщиною, нема монографії, котра б вповні вичерпувала предмет; з того, що є в науковій літературі, праця д. Шульгіна найбільше може служити для ознайомлення з сим рухом, бо збирає багатий і певний, голов-но, документальний матеріал, для того її вибрано для перекладу, але й вона має деякі важні недостачі.

Насамперед автор в огляді самого руху оперся, голов-но, на актах польської військової комісії для суду над учасниками руху — т. зв. Кодненської книги, інші матеріали, особливо досить багату мемуарну літературу, він полишив здебільшого на боці; через те деякі епізоди, і між ними головна компанія — Уманська, зовсім помінені; до певної міри сю недостачу заповнює подана в попереднім томі розвідка проф. Антоновича про Гонту\*, але теж тільки до певної міри, бо то біографія тільки одного з проводирів.

Друге — автор вибрав собі кілька питань і оглянув їх в поодиноких главах своєї праці, через те огляду цілості сього руху ми, властиво, у нього не знаходимо. Се були б головні недостачі; з меншими — як досить важка архітектоніка й стиль сеї розвідки, та й з деякими незручними поясненнями або виводами, читач сам дасть собі раду.

Правда, сю книжку спіткав інший дуже тяжкий закид — загального невір-ного розуміння речі, її тенденційного освітлювання. Сей закид вийшов з-під пера звісного польського історика Т. Корзона ([*Korzon Tadeusz, Nowa książka o koliwsczyznie //*] *Kwartalnik historyczny*, 1892, III, с. 526—540); д. Корзон закидав д. Шульгіну, що він підсуває Коліївщині якісь вищі, ідейні мотиви, характер протесту проти суспільного устрою Речі Посполитої, і якусь організацію<sup>1</sup>, — тимчасом як д. К[орзон] бачить в ній тільки саме розбійництво, і всі його симпатії лежать по стороні тих, що не по-

<sup>1</sup> Справа організації дійсно лишається непевною — до якої міри вона існувала, хоч д. Шульгін в своїй оповіді і боронить свої погляди.

людські карами гайдамаків, з польської й російської сторони; він бачить у д. Шульгіна якесь любування в гайдамацьких убивствах і насильствах і розтягає сей закид на цілу “київську школу”, осередком котрої уважає “Киевскую старину”. На се д. Шульгін відповів критичним переглядом аргументів д. Корзона, а редакція “Киевской старины” загальною відповіддю (“К[иевская] старина”, 1893, I, с. 126—166); з сеї останньої, написаної одним з видатніших репрезентантів “київської школи”\*, ми наведемо уривок, що служить відповіддю на закид д. Корзона і zarazом — дає добру характеристику сих народних рухів: «Ми, як і д. Корзон, признаємо, що події 1768 р. були дуже сумні; сцени убивства і нелюдськості, де б вони не з’являлись, завсігди викликають відразу в усякій хоч трохи цивілізованій і гуманній людині; тому й винищення селянами множества шляхтичів і жидів, і нелюдські карі над селянами шляхетських судів, що не менш немилосердно буяли протягом 4 років і винищили тисячки жертв, се — на нашу гадку — факти сумні, за якими треба жалувати. Але сі наші почуття зовсім суб’єктивні і не можуть служити метою історичного досліду. Ми мусимо поставити і собі, і д. Корзону питання: які причини викликали сі явища, що нас засмутили? Ми зовсім переконані, що д. Корзон не буде їх шукати, як шляхтичі XVII—XVIII в., “в уродженій хлопській злобі”, сам він відкидає погляд тих польських публіцистів, що хотіли скинути вину на “заграничні підшепти”. Значить, причину треба шукати в ненормальнім суспільнім устрої Речі Посполитої.

Для нас сі причини ясні й зовсім логічні: селянську масу, неважаючи на довге і сильне противлення, закріпощено, позбавлено ґрунтів і всяких, навіть найелементарніших горожанських прав, її повсечасно дражнили шляхтичі безграничною і безконтрольною своєю волею. Окрім матеріального гніту, селян роздражнено й дуже нелюдськими релігійними нагінками для запровадження унії. Вкінці польський уряд і суспільність не постарались дати селянам яку-небудь, хоч би як убогу, найелементарнішу освіту. При такім устрої наслідки, розуміється, могли бути тільки сумні. Покривджена, ображена і роздражнена маса мусила, розуміється, піднятися при першій нагоді, з першого ліпшого імпульсу, і вибух сей задля повного браку горожанського розвитку й гуманної освіти мусив виявитися в формах дуже нелюдських і кривавих.

Щодо шляхетських репресій, котрі, на наш погляд, трудніше виправдати, бо вони виходили від верстви більш освіченої й забезпеченої з кожного погляду, а до того тяглися надто довго (4 роки), тому мали характер не вибуху або хвильового запалу, а систематичної, вирахованої помсти, то й про них теж можна сказати, що нелюдськість сих репресій пояснюється станом суспільності в тім часі: освітою шляхетської верстви, дуже поверховою й порожньою, далеко нижчою від того рівня прав, на котрім встигла

статися верства; тенденцією суспільної організації, занадто сторонничої, ексклюзивно-класової. В таких обставинах, розуміється, всяка селянська реакція, замість викликати потрібні заходи коло забезпечення суспільного устрою дорогою уступок і якогось задоволення потреб мас, — могла викликати тільки почуття помсти, що виявлялось в нелюдськостях відповідних до пережитого страху».

Сі слова можна прикласти взагалі для оцінки народних рухів на Україні-Русі XVI—XVIII в. в межах Польської й Російської держав.

Щодо нашого видання, то переклад праці д. Шульгіна належить д.М.Вороному\*; до нього долучено покажчики для тт. XIX і XX, споряджені д. П.Рондяком\*; друку тому доглядав д.М.Павлик\*. Важніші друкарські похибки подані при кінці тому; цитати з документів подавано без поправок, як їх дано в книзі д. Шульгіна.

Сим томом закінчується серія монографій про народні рухи на Україні-Русі XVII—XVIII в., розпочаті в IX т. "Р[уської] історичної бібліотеки" монографією про Хмельниччину. В дальших томах подана буде серія розвідок до історії внутрішнього — суспільного й культурного життя, суспільного укладу й інституцій на Україні-Русі.



с. 348 ... *гарну монографію проф. Антоновича* — йдеться про працю В.Б.Антоновича "Исследование о гайдамачестве", яка вперше була опублікована як передмова до видання актів про гайдамаків за 1700—1768 рр. (Архив Юго-Западной России. — К., 1876. — Ч. III. — Т. 3. — С. 1—128). У 1897 р. монографія була перекладена українською мовою і вийшла у XIX томі "Руської історичної бібліотеки" у Львові (с. 1—96). У наш час вона знову була перевидана російською в збірнику праць В.Б.Антоновича (*Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.* — К., 1995. — С. 372—456).

... *біографію... Івана Гонти* — Іван Гонта (бл. 1721—1768) — один із керівників Коліївщини. Біографічна розвідка про нього В.Б.Антоновича вперше була видрукувана на сторінках часопису "Киевская старина" (*Антонович В.Б. Уманский сотник Иван Гонта // Киевская старина.* — К., 1882. — Кн. 11. — С. 250—276). У перекладі українською її було вміщено на сторінках "Руської історичної бібліотеки" (т. XIX), виданого у Львові у 1897 р. У наш час дана стаття була перевидана російською у вищезгаданому збірнику: (*Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори.* — К., 1995. — С. 197—218).

... *монографія Я.Шульгіна...подаємо її в дальшій томі* — Яків Шульгін (1851—1911) — відомий український історик, педагог, суспільно-політичний діяч. Одним із його найзначніших творів є праця: *Шульгин Я. Очерк Колиивщины по неизданным и изданным документам 1768 и ближайших годов* // Киевская старина. — К., 1890. — Кн. 2—7. Вона вийшла також і окремим відбитком у Києві у 1890 р., а в скороченому вигляді перевидана в українському перекладі у "Руській історичній бібліотеці" (т. XX).

... *добродійки Єфименкової* — йдеться про Олександру Єфименко (1848—1918) — відомого українського історика, автора багатьох праць з соціально-політичної історії України XVII—XVIII ст.

Ю.М.

### [Передмова до т. XX "Руської історичної бібліотеки"]

Подаємо за першою публікацією: *Грушевський М. [Передмова] // Руська історична бібліотека.* — Львів, 1898. — Т. XX: *Шульгін Я.* Начерк Коліївщини. — С. I—IV.

с. 349 ... *розвідка проф. Антоновича про Гонту* — див. вище наші примітки до передмови М.С.Грушевського до т. XIX "Руської історичної бібліотеки".

с. 350 ... *одним з видатнихх репрезентантів "київської школи"*... — йдеться про згаданого вище В.Б.Антоновича. Саме він був автором відповіді Т.Корзону, даної від імені редакції "Киевской старины": От редакции (Несколько слов г.Корзону) // Киевская старина. — К., 1893. — Кн. 1. — С. 161—166.

с. 351 ... *М.Вороному* — Микола Вороний (1871—1937) — видатний український поет, критик і перекладач. Наприкінці XIX ст. жив у Галичині і співпрацював з М.Грушевським.

... *П.Рондяком* — наглядяч маєтку М.Грушевського у с.Криворівня, виконував також різні доручення М.Грушевського, пов'язані з видавничими справами.

... *М.Павлик* — Михайло Павлик (1853—1915), український громадсько-політичний діяч і письменник, у 1895—1905 рр. був першим бібліотекарем Наукового товариства ім.Шевченка у Львові.

Ю.М.

### Передне слово [до т. XXXI—XXXII "Записок НТШ"]

Публікується за виданням: [*Грушевський М.*] Передне слово // ЗНТШ. — Львів, 1899. — Т. XXXI—XXXII. — С. 27—30. Переклад німецькою мовою див.: [*Грушевський М.*] Vorwort // ЗНТШ. — Львів, 1899. — Т. XXXI—XXXII. — С. 7—10.

Про справу участі галицьких українців у XI Археологічному з'їзді у Києві М.Грушевський детально писав у своїй пізнішій "Автобіографії": "Так коли в 1899 році мав відбутися в Києві археологічний з'їзд з участю також галицьких учених, я видвигнув і поставив ребром питання про допущення рефератів на українській мові. Було то перше гостре поставлення українського питання на російському ґрунті (воно і дало повід всім ворогам українства в Росії вилягти потоки яду і помий на мене як провідника в сій справі), і треба було заразом

## З М І С Т

<i>Я. Дашкевич</i> . Михайло Грушевський наприкінці ХІХ ст. ....	I
<i>М. Капраль</i> . Від упорядника .....	XIV
<b>Розділ I. АРХЕОГРАФІЧНІ ПУБЛІКАЦІЇ, ПЕРЕДМОВИ</b> .....	1
Виймки з жерел до історії України-Руси: до половини ХІ віку .....	3
Опись Львівського замку р. 1495 .....	144
Метрика Самбірська. Подробиці з історії відносин релігійних .....	154
Кілька духовних віршів з Галичини .....	161
Співаник з початку ХVІІІ в. ....	175
Описі Ратенського староства з 1500—1512 рр. ....	259
До історії “руського обряду” в старій Польщі .....	292
До історії “руського обряду” в давній Польщі .....	294
До питання про правно-державне становище київських князів ХV в. ....	301
Матеріали до історії козацьких рухів 1590-х рр. ....	305
Кілька документів з життя Забузької Русі ХVІ в. ....	333
Передмова [до т. I “Етнографічного збірника”] .....	343
Передмова [до т. II “Етнографічного збірника”] .....	345
[Передмова до т. ХІХ “Руської історичної бібліотеки”] .....	347
[Передмова до т. ХХ “Руської історичної бібліотеки”] .....	349
Передне слово [до т. ХХХІ—ХХХІІ “Записок НТШ”] .....	352
Передне слово [до т. ХХХV—ХХХVІ “Записок НТШ”] .....	355
Вступне слово редакції [до т. VІІ “Руської історичної бібліотеки”] .....	356
<b>Розділ II. АРХЕОЛОГІЧНІ СТУДІЇ</b> .....	357
Молотівське срібло .....	359
Молотівське срібло. Археологічна замітка .....	361
Печатка м[итрополита] Константина з Звенигорода .....	367
Похоронне поле в с. Чехах (археологічна розвідка) .....	369
Звенигород Галицький (історично-археологічна розвідка) .....	389
Печатка з Ступниці під Самбором .....	414
<b>Розділ III. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ</b> .....	417
Гетьман Богданко. Критично-історична розвідка .....	419
Галицьке боярство ХІІ—ХІІІ в. ....	435
Анти (“Antai, Antes). Уривок з “Історії України-Руси” .....	452
Анти. Реферат .....	465
Хмельницький і Хмельниччина. Історичний ескіз .....	466
Портрет Хмельницького з вид[ання] 1683 р. (До портрета) .....	490
Чи було між руськими племенами плем'я хорватів? Реферат .....	492

<b>Розділ IV. ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЙНІ СТАТТІ</b> .....	493
Нововидані пам'ятки давнього письменства руського .....	495
Нові розвідки з історії давньої Руси .....	512
Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в р. 1895. Записка для загального збору р. 1896 .....	534
Наукова діяльність Товариства імені Шевченка в 1896 і 1897 рр. Записка для загального збору 1898 р. ....	542
Наукове Товариство імені Шевченка і його діяльність в 1898 р. ....	550
Примітки до історії козащини з поводу книжки: Бесіди про часи козацькі на Україні .....	558
<b>Розділ V. НЕКРОЛОГИ</b> .....	569
Пантелеймон Куліш [Некрологічна звістка] .....	571
Петро Лебединцев — Іван Малишевський (Некролог) .....	572
В.Васілевський (Некролог) .....	574
Посмертні згадки (А.Скальковський, Е.Кунік, В.Ястребов) .....	575
Микола Гулак. Посмертні згадки .....	577
Е.Рудіковський — В.Луцкевич (Некрологічна згадка) .....	580
<b>КОМЕНТАРІ</b> .....	582
<b>СПИСОК ЦИТОВАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ</b> .....	644
<b>ПОКАЖЧИК</b> .....	654

---

## Грушевський Михайло Сергійович

---

Твори: У 50 томах

Том 6

Серія "Історичні студії та розвідки (1895–1900)"

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>Л.Гринчишин</i>
Коректори	<i>Р.Гамада, М.Ломеха, Б.Павлів, О.Тростянчин</i>

Здано на складання 03.06.2004. Підп. до друку 11.11.2004. Формат 70x100<sup>1</sup>/<sub>16</sub>.  
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 54,82. Умовн. фарбовідб. 55,22.  
Обл.-вид. арк. 44,98. Додатк. накл. 2000 прим. Свідоцтво держ. реєстру:  
серія ДК № 22. Вид. № 03. Зам. 529-4.

Державне спеціалізоване видавництво "Світ" 79008 м. Львів, вул. Галицька, 21  
[www.dsv-svit.lviv.ua](http://www.dsv-svit.lviv.ua); e-mail: [office@dsv-svit.lviv.ua](mailto:office@dsv-svit.lviv.ua)

Надруковано з готових діапозитивів на ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"  
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

### Грушевський М.С.

Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;  
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 —  
Т. 6: Серія "Історичні студії та розвідки (1895–1900)". — 2004. —  
696 с.

ISBN 966-603-223-6; 966-603-367-4 (т. 6).

Шостий том зібрання праць М.Грушевського є другим томом серії "Історичні студії та розвідки" і охоплює період 1895–1900 рр. У ньому вміщені публікації документів, джерелознавчі розвідки і передмови, історичні статті та науково-інформаційні матеріали.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-223-6

ISBN 966-603-367-4 (т. 6)